

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

УДК 37.034: 37.018.2

DOI 10.31652/2415-7872-2021-67-40-45

ОЛЕНА СТОЛЯРЕНКО

orcid.org/0000-0002-1899-8089

olena-best@ukr.net

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ОКСАНА СТОЛЯРЕНКО

orcid.org/0000-0001-7080-0626

oksanny-81@ukr.net

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет
вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця

ЛЮДМИЛА МАГАС

ludmag71@gmail.com

старший викладач кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет
вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця

АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ ЧИННИКИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

В статті розкриті антропологічні та гуманістичні чинники формування толерантності сучасної молоді. Домінантою є формування базових цінностей гуманізму. Принцип людиноцентризму в освіті об'єктивується нами як особистісно орієнтований виховний процес. В основі антропологічної концепції лежить антропоцентрична модель виховання. Людина в ній – найвища цінність, відкрита система, а головне завдання виховання – створення середовища, сприятливого для саморозвитку кожного. Антропологізм максимально наближається до гуманістичного принципу організації виховання відповідно до законів розвитку особистості, сприяє формуванню у молоді ціннісного ставлення до людини, на основі якого можливе виховання толерантності. У статті представлений фрагмент дослідження виховання культури толерантних взаємин на основі гуманістичних цінностей. А сама толерантність розглядається в руслі антропологічної концепції.

Ключові слова: толерантність, антропологізм, антропологічна концепція, гуманістичне виховання, гуманістичні цінності, ціннісне ставлення до людини, готовність до толерантних взаємин.

OLENA STOLIARENKO

Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions

Vinnitsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko str., 32, Vinnitsia

OXSANA STOLIARENKO

Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vinnitsia National Technical University
Khmelnyske Shosse str., 95, Vinnitsia

LIUDMYLA MAGAS

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Vinnitsia National Technical University
Khmelnyske Shosse str., 95, Vinnitsia

ANTROPOLOGIC AND HUMANISTIC FACTORS OF TEACHING TOLERANCE TO MODERN YOUTH

The article describes the anthropological and humanistic factors of teaching tolerance to modern youth. Training of a person is influenced by different social institutions, which ensure the reproduction of socio-cultural experience in his consciousness, behavioral models and kinds of activities. The results are represented in his educational level, which defines the person's attitude to himself and the others. The values adopted from the society are at the heart of attitudes. Nowadays the

dominant factor is the formation of the basic values of humanism. The principle of human-centeredness in the sphere of education is defined as a personality-oriented educational process. The anthropological concept is based on anthropocentric model of education. According to this model the person is considered to be the highest value and the open system. The main task of education is the creation of an environment fostering everyone's self-development. Anthropologism is closely connected with the humanistic principles of educational process and based on the laws of personality development, contributes to the formation of youth's value-centered attitude to a person. The commonly accepted scientific principle of human-centeredness is considered here as a personality-centered educational process. The suggested here anthropocentric model regards a person as an open system; education process is viewed as the environmental creation, capable of self-development. From the anthropological humanistic point of view, educational process is implemented in such a way, when interests, believes of each person are respected. Pedagogical anthropology presents a complex set of human existence characteristics; it is closely connected with the principles of humanistic education. Anthropological educational concepts are described in the article, a fragment of the study concerning the improving the pupils' level of a value-centered attitude to a person process is presented, the results of work are summarized. The dynamics analysis of teaching a value-centered attitude to a person to pupils of different age groups has proved the suitability of the author's technology. At all stages of the experiment positive changes concerning basic humanistic values mastering, which was implemented in behavior and value-centered attitude to a person took place in the personality's structure by the cognitive, motivational, operational and productive criteria. Tolerance is regarded in terms of antropologic concept.

Keywords: *tolerance, anthropologism, anthropological concept, humanistic education, humanistic values, a value-centered attitude to a person, a will for tolerant interaction.*

Науковці визнають провідну роль філософії по відношенню до педагогіки. У багатьох її категоріях і поняттях не важко виявити їхнє філософське походження. Таке ставлення виявляється досить справедливим і зумовлюється самою сутністю філософського знання, яке розв'язує завдання осмислення місця людини в світі, виявленні її взаємовідносин з собою подібними, і з усім світом. Методологічна скеровуюча функція філософії по відношенню до будь-якої науки, і педагогіки зокрема, проявляється в тому, що вона розробляє систему загальних принципів і способів наукового пізнання. Філософія є теоретичною платформою осмислення педагогічного досвіду і створення концепцій виховання особистості. В руслі наших досліджень феномен людини, ціннісне ставлення до неї виступає основою формування кращих гуманістичних рис особистості, виховання культури толерантних взаємин. Людина з її неповторністю, з багатоманітними біологічними, соціальними, культурними, моральними рисами є об'єктом різних наук. Більше двадцяти століть проблема людини залишалась однією з найменш вивчених в історії науки та культури. Вона визначається складністю, універсальністю, має багаторівневий характер. В її розв'язанні ми виділяємо два найбільш загальних методологічних аспекти об'єктивного наукового дослідження: місце людини у розвитку природи (природничо-науковий, космологічно-антропологічний); роль людини у суспільному розвитку (соціологічний, морально-етичний). У більш загальному, інтегральному комплексі досліджень людини на перший план все частіше висувуються антропологічні, медико-біологічні, ергономічні і геронтологічні, соціально-психологічні та філософсько-культурологічні дослідження. Завдання, істинний його гуманізм полягає в об'єктивному і різнобічному аналізі діалектики природних і суспільних факторів єдиної соціальної суті людини. Вона займає центральне місце у формуванні гуманістичного світогляду. Без радикального вдосконалення людських рис (доброти, людяності, гуманності, толерантності, тобто ціннісного ставлення до людини) неможливе вирішення глобальних проблем, які стоять перед людством. Нині відбувається об'єднання всіх наук про людину, що вивчають її біологічну і соціальну природу, культуру, тощо, в систему комплексного людинознавства. Це дає змогу глибше дослідити і проаналізувати усі детермінанти формування особистості в наш час.

В умовах сучасних викликів виховання толерантності набуває особливого значення. Молодим людям притаманні прагматичні інтереси, індивідуалістичні та егоїстичні настрої, подекуди прояви агресивності, зневаги стосовно тих, хто відрізняється ходом своїх думок, дотриманням інших звичаїв і традицій. Деякі молоді люди мають поверхові уявлення про таку особистісну рису, як товарицькість, їм важко вступити в діалог з малознайомою людиною, під час міжособистісної взаємодії вони націлені на предмет спілкування, а не на особистість співрозмовника. Для цієї категорії властиві вузькість кола спілкування, відсутність бажання контактувати з іншими людьми, прагнення заглиблюватися у віртуальний світ комп'ютерних мереж, незалежність від групової думки, зорієнтованість тільки на себе, конфліктність. Висловлені міркування доводять, що виховання толерантності є невідкладним завданням педагогічної теорії й практики.

Метою статті є аналіз гуманістичних і антропологічних чинників виховання толерантності.

І. Бех, О. Асмолов, С. Бондирева, М. Ліпман, Д. Колесов, О. Клепцова, О. Кононко, В. Маралов, К. Роджерс, В. Сітаров, У. Солдатова, Л. Шайгерова розглядають толерантність у загальній стратегії розвитку особистості на базі гуманістичних цінностей. Обґрунтування антрополого-методологічних концепцій гуманізації належить представникам педагогічної антропології (М. Шеллер, В. Лай, П. Тейяр де Шарден, М. Монтессорі, К. Вентцель, Д. Дьюї, А. Комбс., К. Роджерс, Л. Толстой, О. Газман, Б. Бім-Бад). У сучасній педагогічній науці проблему виховання толерантності досліджують у різних аспектах: загальні питання педагогіки толерантності (М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); етнічну

толерантність (О. Байбаков, З. Малькова, В. Подобед, Ю. Римаренко, В. Тишков); технологічні аспекти виховання толерантності (Т. Білоус, С. Герасимов, О. Кашенко, Б. Рієрдон, В. Сітаров, І. Сковородкіна, О. Скрябіна, П. Степанов, Г. Шеламова); Проблеми виховання молоді на основі принципів толерантної поведінки досліджували О. Хижняк, О. Зарівна, І. Жданова, Т. Білоус, Я. Долгополова, О. Батуріна, Ю. Грачова, П. Комогоров, О. Пугачова, О. Рибак.

Педагогічна дійсність змінюється в руслі ідей нової школи, інноваційні зміни відбуваються на користь антрополого-методологічних засад гуманізації виховання [9]. Антропологічний підхід в методології сучасної педагогіки називають «антропологічним ренесансом» [7, с. 55]. Антропологія сьогодні характеризується методологічним різноманіттям підходів [5]. Це не принижує ролі антропологічних аспектів у визначенні мети виховання, формуванні толерантності, реформування освіти на базі антропологізму як специфічного стану філософської культури [8], концепцією, де явища розглядаються залежно від потреб людини [13]. В антропологічній концепції формування толерантності максимально наближається до гуманістичного принципу організації виховання відповідно до законів розвитку особистості; а домінантами гуманізму визнає унікальність людини, розуміння її свободи й відповідальності, відкриту взаємодію з іншими [1]. У дослідженні проблеми ми вивчали гуманістичні ідеї В. Бехтерева, П. Каптерева, П. Лесгафта, А. Нечаєва, М. Пирогова, К. Ушинського; вітчизняні і зарубіжні (А. Дімоз, Ф. Знанецький, М. Мід.) антропологічні концепції виховання [10]. У теорії компенсаторного виховання [2] «недостатня людина» негативно впливає на моральний стан суспільства, є загрозою духовному здоров'ю нації [4]. Зразковою є Вальфдорська педагогіка, в основі якої лежить антропософська концепція розвитку тілесних і духовних чинників і гуманізація педагогічного процесу. Філософія гуманістичного виховання базується на ідеях антропологізму [3; 6]. Саме на цих засадах ми розглядаємо виховання толерантності, що знайшло відображення в авторських публікаціях [11; 12].

Нами було теоретично обгрунтовано педагогічні умови виховання толерантності студентів закладів вищої освіти (забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри; оптимізація міжособистісного спілкування студентів в академічних групах за рахунок розвитку в них здатності до розуміння і прийняття власної особистості (прояву рефлексивності) та стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); активізація зусиль, спрямованих на сприйняття іншої людини: розвиток у вихованців емпатії та асертивності).

З метою перевірки ефективності визначених педагогічних умов було проведено експериментальне дослідження, в якому взяли участь 470 студентів 1–4-х курсів Вінницького національного технічного університету, Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Учасниками експериментальної тренінгової програми було 114 чоловік. Серед них: студентів експериментальних груп – 56 осіб, контрольних – 58.

Рівень сформованості толерантності в студентів експериментальних і контрольних груп визначався за допомогою комплексу відібраних методик [12].

Традиційно ефективність виховання будь-якої моральної якості визначають за трьома рівнями вихованості. У нашому дослідженні високий рівень асоціюється з достатнім рівнем виховання толерантності й характеризується наявністю всіх ознак, властивих показникам за кожним із компонентів. Середній рівень ми констатували за наявності половини чи більше половини ознак відповідного критерію. Низький – у разі відсутності більшої частини визначених для характеристики толерантності ознак.

Так ми визначили: високий рівень розвитку толерантності за *когнітивним критерієм* характеризується достатньою обізнаністю студентів із сутністю виховання толерантності, сприйняттям її як гуманістичної цінності й соціальної норми цивілізованого суспільства, усвідомленням значущості. Студенти, що виявили високий рівень вихованості за цим критерієм толерантності, розуміють те, що відбувається навколо, повністю сприймають та усвідомлюють себе як суб'єкта спілкування, несуть відповідальність за результати власної діяльності (проявляють рефлексивність), а також раціонально сприймають інших людей такими, як вони є, виявляють терпіння і повагу до них. Для середнього рівня розвитку толерантності характерне часткове розуміння проблем, пов'язаних з формуванням толерантності, визнанням її сутності як гуманістичної цінності і суспільної норми, часткове розуміння проблем спілкування, нерозуміння і неприйняття або умовне розуміння і прийняття, як себе, так і іншої людини. За низького рівня толерантності в межах когнітивного критерію відсутні знання та адекватні уявлення про толерантність, гуманістичні цінності, а також на даному рівні студенти погано обізнані з особистісними характеристиками, не вміють установлювати їх відповідності толерантній свідомості, недостатньо володіють механізмами розуміння та раціонального сприйняття іншої людини, її мотивації, поглядів і переконань. На цьому рівні яскраво виражена негативна комунікативна установка, а сам неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини, категоричність і консерватизм в оцінках людей, невміння пробачати помилки, що у свою чергу, несприятливо позначається на самопочутті кожного із партнерів спілкування.

Високому рівневі розвитку толерантності за *емоційно-вольовим критерієм* властива висока стійкість емоційних реакцій, розвинута здатність до вольової регуляції емоційних станів, прояв врівноваженості та самоконтролю. Цей рівень проявляється в умінні кожного члена колективу переборювати дратівливість, нестриманість. Він передбачає адекватне уявлення студентів про внутрішній світ іншої людини, про те, що з нею відбувається; передбачає чемність, співпереживання, чуйність, екстравертованість, бажання створити атмосферу відкритості, довіри, задушевності, уміння поставити себе на місце іншої людини, постіпчувати, проявити щирий інтерес, зрозуміти внутрішній світ, спрямувати увагу на її стан, потреби, поведінку. Середньому (ситуативному) рівню розвитку толерантності за цим критерієм властива наявність половини ознак відповідного критерію, тобто часткова здатність до витримки, самоконтролю та вольової регуляції емоційних станів, а також ситуативний прояв співпереживання, відчуття партнера, чуйності. Емоційно-вольовому критерію за низького рівня розвитку толерантності притаманна нестриманість, агресивне емоційне реагування, дратівливість, прояви гніву або байдужості, емоційна черствість, нестійкість нервової системи, зневага, презирство.

Високий рівень *практичного критерію* толерантного ставлення полягає в опануванні членами студентського загалу усіх навичок толерантної поведінки, зокрема й асертивної здатності до конструктивної позитивної міжперсональної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спільної діяльності, що спрямована на досягнення соціально-значимих цілей, солідарності усвідомленні міцного взаємозв'язку між усіма членами колективу; здатності до спілкування з іншими готовності взяти на себе відповідальність за розв'язання спільних проблем. Для середнього рівня характерне часткове розумінням технік толерантної взаємодії та конструктивної поведінки в критичних ситуаціях та низький ступінь здатності до оволодіння ними, ситуативна здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії та участі в спільній діяльності схильністю як до асертивної, так і до пасивної чи агресивної стратегій поведінки. Низький рівень практичного критерію проявляється в агресивних (диктаті, вимогах, маніпуляціях, наказах, вербальному, емоційно-психологічному та інших формах насильства, забороні, настановах, неприйнятті) чи пасивних формах поведінки (уникнення, відмова виконати прохання, бездіяльність), конфліктності, нездатності до конструктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії та співпраці, невмінні досягти консенсусу. Відповідно до завдань нашого дослідження ми використали ці критерії в констатувальному експерименті для виявлення рівнів сформованості толерантності в міжособистісних взаєминах студентів, а також для обробки загальних результатів дослідження поведінки.

У процесі дослідницької роботи ми також враховували підхід до визначення рівнів вихованості толерантності крізь призму формування умінь (Л.Спірін): низький (відсутність знань про майбутню дію або наявність первинного уміння; виконання дії з опорою на інтуїцію, діяльність шляхом проб і помилок), середній (наявність знань про майбутню дію; оволодіння неповним обсягом уміння; недостатній ступінь усвідомленості мотивів вибору способів виконання дії), достатній (усвідомлення мети дії та наявність знань про неї; оволодіння неповним обсягом уміння; усвідомлення мотивів вибору способу досягнення мети; розв'язання задачі без елементів творчості) та високий (творче використання знань і навичок даної діяльності; високий ступінь переносу умінь; творче використання різноманітних умінь; самостійний вибір необхідних дій у різних ситуаціях, пов'язаних з розв'язанням конкретних педагогічних задач).

Про те, що визначені нами педагогічні умови можна вважати продуктивними, свідчить позитивна динаміка змін показників рівня вихованості толерантності у студентів експериментальної групи (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл учнів за рівнями вихованості у них толерантності

Рівні	На початку дослідження		Наприкінці дослідження	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Низький	38,4%	42,3%	36,4%	14,5%
Середній	47,1%	44,4%	45,6%	52,6%
Високий	14,5%	13,3%	18,0%	32,9%

Ми виявили в ній зростання кількості респондентів із високим рівнем вихованості толерантності з 13,3% до 32,3%; із середнім – з 44,4% до 47,1%. Суттєво зменшилася кількість вихованців із низьким рівнем – з 42,3% до 14,5%. У контрольній групі, на відміну від експериментальної, такої суттєвої різниці в показниках рівнів сформованості толерантності не відбулося. У ній кількість студентів із високим рівнем збільшилася з 14,5% на початку до 18,0% наприкінці експериментального дослідження. Кількість учасників контрольної групи із середнім рівнем вихованості толерантності зменшилася із 47,1% на початку до 45,6% наприкінці. Проте кількість вихованців із низьким рівнем зменшилася з 38,4% респондентів на початку дослідження до 36,4% після закінчення. Отже, можна констатувати, що, не зважаючи на певні позитивні зрушення, які відбулися в контрольній групі, показники не досягають рівня статистичної похибки.

Для перевірки значущості виявлених змін у контрольній та експериментальній групах після проведення формуального експерименту ми використали непараметричний критерій Вілкоксона, обчислення якого довело статистичну достовірність різниці значень.

Висновок. Нами встановлено існування взаємозв'язку між рівнями вихованості толерантності в учнів закладів загальної середньої освіти та створенням педагогічних умов, ефективність яких було доведено в рамках експериментальної методики. Це підтверджує робочу гіпотезу про ефективність експериментальної програми, новітніх, інтерактивних форм і методів гуманістичного виховання, зокрема, толерантності в експериментальних класах, що в цілому свідчить про ефективність запропонованої моделі виховання [11; 12]. Завдяки запровадженню такої особистісно-орієнтованої моделі відбувається продуктивна реалізація виховних завдань, створюються сприятливі умови для формування толерантності.

Таким чином, обґрунтування філософсько-педагогічного змісту ціннісного ставлення до людини, виховання культури толерантних взаємин дало змогу визначити провідні стратегічні підходи і тактичні способи, спрямовані на прогресивне формування толерантності на основі загальнолюдських цінностей у школярів, соціальний розвиток яких повинен відображати процес становлення гуманної особистості і відповідати потребам суспільства. А методологічною основою досліджень мають виступати філософські концепції про людину та її чільне місце в світі; детермінованість морального розвитку особистості характером її відносин зі світом, природою та людьми; базові цінності гуманізму; додержання принципу культуровідповідності і антропоцентризму у вихованні.

Література

1. Аносов І. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект : Монографія. К. : Твім інтер, 2003. 391 с.
2. Бим-Бад Б. М. Педагогические течения в начале XX в.: Лекции по педагогической антропологии и философии. М. : УРАО, 2000. 192 с.
3. Битинас Б. П. Введение в философию воспитания. Москва, 1996. 141 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. М. : Наука, 1988. 520 с.
5. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. М.: Арена, 1994. 172 с.
6. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. М. : Просвещение, 1994. 265 с.
7. Кулешов С. В., Медушевский А. Н. Россия в системе мировых цивилизаций : Учеб.пособие / Под общ. ред. О. В. Волобуева. М. : Изд.-книготорговый центр «Маркетинг», Инф.-издат.агентство «Русский мир», 2001. 776 с.
8. Максакова В. И. Педагогическая антропология. Москва: Академия, 2001. 208 с.
9. Неменский Б.М. Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В.Петровского. М.: Научная мысль,1989. 188 с.
10. Радіонова І. О. Сучасна американська філософія освіти і виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови. Харків : ХДПУ, 2000. 208 с.
11. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 1. Людський вимір: історія, минуле і сучасність. Вінниця: ТОВ «Планер», 2017. 558 с.
12. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 408 с.
13. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии. С.Пб. : Изд-во «Лань», 1997. 446 с.

References

1. Anosov I. P. Suchasnyi osvittii protses: Antropologichnyi aspekt [Contemporary educational process: anthropological aspect]: Monograph. K.: Twim Inter, 2003. 391 p.
2. Bim-Bad B. M. Pedagogicheskie techenia v nachale XX v.: lektzii po pedagogicheskoi antropologii i filosofii [Pedagogical Trends at the Beginning of the Twentieth Century: Lectures on Pedagogical Anthropology and Philosophy]. M.: URAO, 2000. 192 p.
3. Bitinas B. P. Vvedenie v philisophiu vospitania [Introduction to the philosophy of education]. M.: Fund of Spiritual and Moral Education, 1996. 141 p.
4. Vernadskii V. I. Philosophskie mysli naturalista [Philosophical Thoughts of the Naturalist]. M.: Science, 1988. 520 p.
5. Klarin M. V. Innovatsionnye mkodeli povedenia v zarubezhnykh pedagogicheskikh poiskakh [Innovative models of teaching in foreign pedagogical research]. M.: Arena, 1994. 172 p.
6. Kornetov G. B. Tsyvilizatsionnyi podkhod k izucheniu vseirnogo istoriko-pedagogicheskogo protsessa [The civilizational approach to the study of the world historical-pedagogical process]. M.: Enlightenment, 1994. 265 pp.
7. Kuleshov S. V, Medushevsky A. N. Rossia v sisteme mirovykh tsyvilizatsyi [Russia in the system of world civilizations]: Textbook / Ed. O. V. Volobueva. M.: Publishing center "Marketing", Inf.-Publishing agency "Russian World", 2001. 776 p.
8. Maksakova V. I. Pedagogicheskaiia antropologia [Pedagogical Anthropology]. M.: Academia, 2001. 208 p.
9. Nemenskii B. M. Novoe pedagogicheskoe myshlenie [New pedagogical thinking] / Ed. A. V. Petrovsky. M.: Scientific Thought, 1989. 188 p.